

O'RGIMCHAK TUTQICH TO'RLARINING OILALARGA XOS TUZILISHI

Baxromova Barno Xasanovna

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'rgimchaklarning muhitga mos ravishda tarqalishi haqida so'z boradi. Bundan tashqari maqolada o'rgimchak tutqich to'rlarini oilalarga mos ravishda to'qilishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'rgimchak, biotop, ekologik kompleks, araxnofauna, variatsiyalar, to'r, o'lja.

Istalgan ekotizim tarkibidagi o'rgimchaklar faunasining tur tarkibini, ularning jamoalari va populyatsiyalari holatini tadqiq etishda, ushbu hududning florasi, uni tashkil etuvchi turlar, ularning kompleks va variatsiyalari haqida ma'lumotga ega bo'lish muhim hisoblanadi. Farg'ona vodiysi o'rgimchaklarini o'rganish hududiy jihatdan 3 qismga cho'l, adir, tog'liklarga ajratib o'rganildi. Farg'ona vodiysi tabiati, o'simlik qoplaminin shakllanishi va uning turlarga boy bo'lishi uning geografik o'rni bilan bog'liq holda shakllangan. Quyoshdan kelayotgan issiqlikni hamda namlikni taqsimlanishdagi farqlar o'simlik turlarini ham mintaqaviy taqsimlanishiga sabab bo'ladi. Shu sababdan vodiya araxnofaunasi 3 hudud biotoplari bo'yicha tarqalishi ham alohida tarzda ancha murakkab tuzilishga ega asosiy ekologik kompleksga bo'linadi: tuproq yuzasi qatlami, o'tlar, daraxt shoxlari va po'stlog'i o'rgimchaklari.

Farg'ona vodiysi tekislik qismidagi cho'lli hududdagi geobotanik mintaqada asosan to'qay, sho'rxok cho'llar, qumli cho'llarda uchrovchi o'simliklar asosiy o'rinni egallaydi. Tog'oldi hudud hisoblangan adir mintaqasida asosan efimer, efimeroidlar, chala buta va buta o'simliklari qoplamalaridan iborat. Tog' mintaqasining tog' etaklarida shuvoqlar sho'ralar, efimerlar, tog'ning o'rta va baland qismlarida asosan turli butazorlar, archazorlar bilan qoplangan. Tog' eng baland qismlarida tog' dasht yaylov o'simliklari tarqalgan [4; 1–162-b]. Farg'ona vodiysida o'simlik turlarining soni va xilma-xilligi bo'yicha adirliklar ancha peshqadam hisoblanadi. Shunga qaramay, yerni o'zlashtirilishi tufayli adir hududlarida tabiiy holda tarqalgan o'simliklar kamayib bormoqda.

Bahorning ikkinchi yarmidan boshlab adirlardagi efimer o'simliklar qurib qovjirab ketadi.

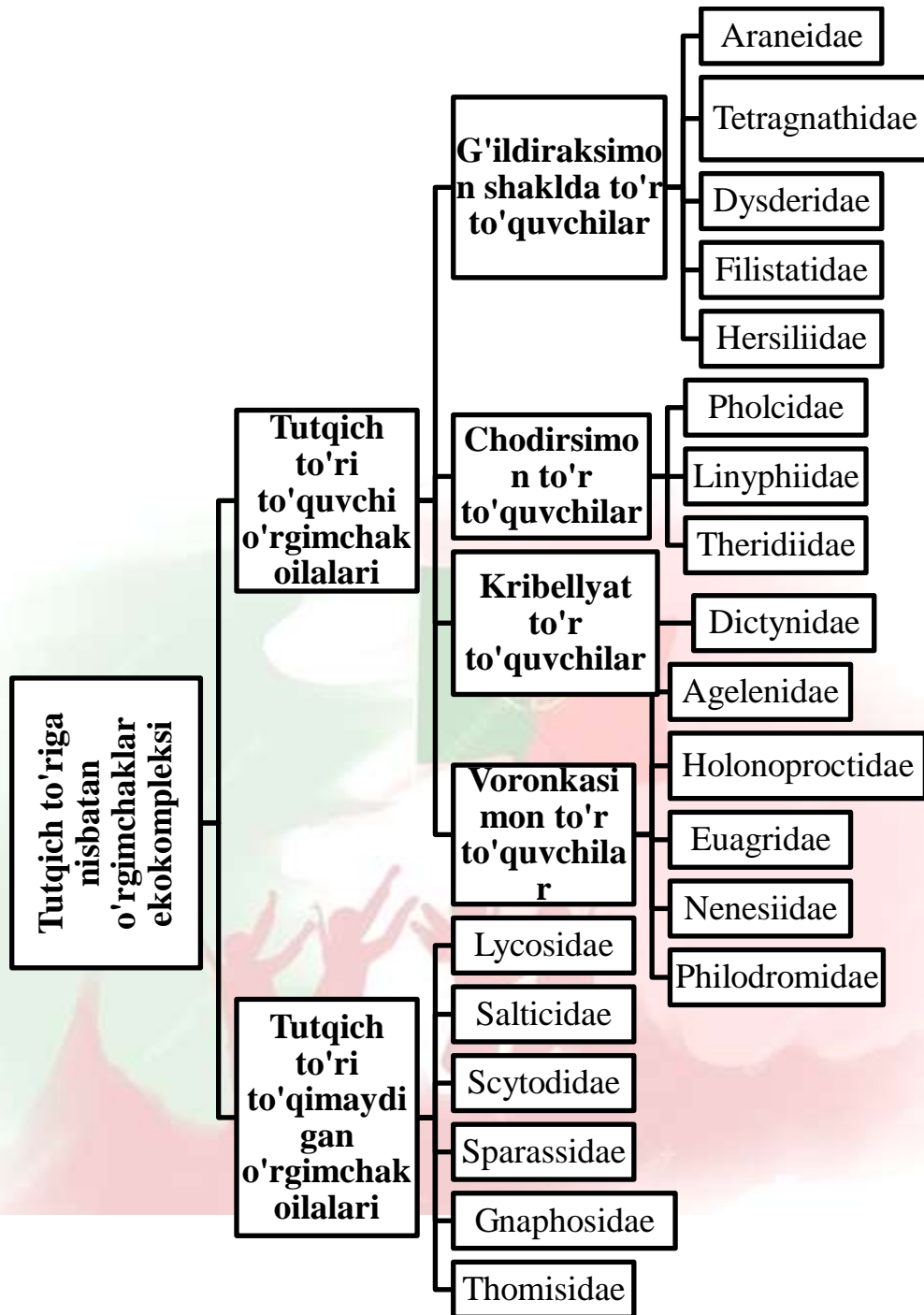
O'rgimchaklar hayotida o'rgimchak so'gallaridan ishlab chiqaruvchi o'rgimchak iplari muhim o'rin egallaydi. Bu o'rgimchak iplari o'rgimchak uchun ayrimvaziyatlarda tuxumlarini issiq va sovuqdan himoya qiluvchi qalqon, ayrim hollarda xavf tug'ilganida o'rgimchakni xavfdan to'suvchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Lekin bu iplarning o'rgimchak uchun eng muhim jihati ov qilishida o'lja tutushda o'rgimchaklar

bu iplardan tutqich to'rlari sifatida foydalanishidir. O'rgimchaklarni biotoplar bo'yicha yig'ilayotganda, albatta ularning tutqich to'rlarini inobatga olgan holda namunalar olindi. O'rgimchaklar tutqich to'rlarini ba'zan o'tloqzorlarga yerdan 30sm balandlikka, ba'zan esa daraxtlar shoxlariga, ba'zan esa yerga kovak kovlab uning atrofiga to'qishadi. Ba'zi o'rgimchaklar esa daraxt po'stlog'I orasiga kirib o'jasini kutadi va o'ljasi yaqinlashganida unga hamla qilib ov qiladi. Chunki o'rgimchaklar oziqlanish uchun o'ljasi yashaydigan hududga yaqin joyda yashab, o'sha hududdagi o'simliklarga yoki toshlar, har xil yoriqlarga turga xos bo'lgan tutqich to'rlarini to'qib ov qiladi. Lekin ayrim shunday o'rgimchaklar borki ular tutqich to'ri to'qimaydi balki, ular yerdagi chirindi orasiga, tuproq yuzasiga, toshlar ostiga yashirib o'ljasini kutib ov qiladi. Shunga muvofiq, tadqiqot davomida Farg'ona vodiysida uchrovchi o'rgimchak oilalarini D.K.Kurenshikov tadqiqotlariga tayangan holda 2 ekologik kompleks 1) o'lja tutish uchun to'r to'qimaydigan va 2) o'lja tutish uchun to'r to'quvchi o'rgimchaklar oilalari guruhlariga ajratib chiqildi.

To'r to'quvchi o'rgimchak oilalarining tutqich to'rlari ham bir-biridan farqlanadi. Tutqich to'rlari oila vakillarida turlicha bo'lib, ko'pchilik o'rgimchak oilalari vakillari aylana shaklida g'ildirakka o'xshash tutqich to'ri to'qiydi (1-rasm). Bunda to'qilgan to'r bir nechta mustahkam nursimon iplar va ularni atrofidan spiral shaklda o'tuvchi, o'ljani tutib beradigan o'rgimchak iplaridan iborat bo'ladi.

Bunday to'r to'quvchi o'rgimchak vakillari quyidagi Araneidae, Dysderidae, Filistatidae, Hersiliidae, Tetragnathidae oilalari kiradi.

Araneidae, Dysderidae, Filistatidae, Hersiliidae, Tetragnathidae oilalari ichida Araneidae oilasi boshqa oilalarga nisbatan diametri keng tutqich to'r to'qishi bilan ajralib turadi. Tadqiqot uchun yig'ilgan o'rgimchaklar orasida Dictynidae oilasi vakillari ham xuddi shunday yassi ko'rinishdagi tutqich to'rlarni to'qishi aniqlandi, lekin aylana shaklda tutqich to'ri to'quvchilardan nur ko'rinishida

1-rasm. O'rgimchaklarning oilalariga xos ravishda to'r to'qishi.

taralgan o'rgimchak iplari atrofiga yopishqoq spiral iplardan foydalanmaydi. Buning o'rniga maxsus kribellyat ip bilan qoplab qo'yadi.

Pholsidae, Theridiidae Linyphiidae oilasiga kiruvchi tuzoqchi o'rgimchaklar nomini olgan o'rgimchak vakillari esa buta va o't o'simliklarga iplari tartibsiz shaklda terilgan to'r to'qiydi.

Agelenidae, Holonoproctidae, Euagridae, Nemesiidae oilasi vakillari esa voronka ko'rinishidagi tutqich to'rini past bo'lyi o'simliklarga yerga tutashtirgan holda to'qiydi.

Tadqiqot davomida Gnaphosidae, Lysosidae, Philodromidae, Saltisidae, Ssytodidae, Sparassidae, Thomisidae oilalari vakillari ham uchradi. Bu oila vakillari tutqich to'ri

to'qimaydigan, ko'pchilik vakillari tuproqda toshlar orasida yashovchi o'rgimchaklar qatoriga kiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Баратов П., Маматқўлов М., Рафиқов А. Ўрта Осиё табиий географияси. - Тошкент: Ўқитувчи, 2002. - 439 б.
2. Куренщиков Д.К. Пауки (Arachnida, Aranei) юга Хабаровского края. Фауна, экология, зоогеография.: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. - Томск: Томск. гос. ун-т. 1999. - 24 с.
3. Тыщенко В.П. Определитель пауков Европейской части СССР Определители по фауне СССР, издав. Зоол. ин-том АН СССР. Л.: Наука, 1971. - 281 с.
4. Хасанов И.А, Фуломов П.Н, Қаяумов А.А. Ўзбекистон табиий географияси. Тошкент, 2009. - 162 б.
5. Пантелеева Н.Ю., Остроухов Д.С. К фауне пауков семейства Linyphiidae территорий ЦентральноЧерноземного региона // Вестн. ВГУ. Сер. Хим. Биол. Фармация. - 2006. №1. - С. 159-163.
6. Тыщенко В.П. Новый род и новые виды пауков (Aranei) из Казахстана // Энтومол. обозр. Т.44. Вып.3. 1965. - С. 696-704.
7. Emerit M. Nouvelle technique de montage d'appendices d'araneides. // Bull. Soc. zool. France, 88, (1963), 351-352.
8. Kastrygina Z.A., Kovblyuk M.M. The spider genus Rhysodromus Schick, 1965 in the Crimea (Aranei: Philodromidae). // Arthropoda Selecta, 25 (3), (2016), 283-292.
9. Kaya R.S., Uğurtaş İ. The cobweb spiders (Araneae, Theridiidae) of Uludağ mountain, Bursa // Serket, 12, (2011), 144-153.
10. Knoflach B., Rollard C., Thaler K. Notes on Mediterranean Theridiidae (Araneae) - II. // ZooKeys, 16, (2009), 227-264.